

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айрес Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития. Москва : Теревинф, 2009. 272 с.
2. Кислинг У. Сенсорная интеграция в диалоге : понять ребенка, распознать проблему, помочь обрести равновесие. Москва : Теревинф, 2010. 227 с.
3. Крановиц К. Разбалансированный ребенок. М. : Редактор, 2012. 396 с.
4. Лынская М. И. Значение сенсорного воспитания в работе с детьми, страдающими алалией. *Проблемы современного образования*. № 2. 2013. С. 132 - 140.
5. Лынская М. И. Преодоление алалии и задержки речевого развития у детей. Конспекты занятий. Москва : ЛОГОМАГ, 2015. С. 90.

УДК 159.946.3:373.3-056.264

А. М. Карча

*студентка III курсу спеціальності
«Логопедія. Спеціальна психологія»*

О. Б. Белова

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик
Кам'янець-Подільський національний
університет імені І. Огієнка*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ СЛОВОЗМІНИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядаються наукові погляди щодо особливостей засвоєння граматичних форм словозміни у дітей старшого дошкільного віку. З'ясовано механізм порушення процесу засвоєння

граматичних форм, вікові особливості засвоєння дітей граматичних форм; причини плутання родових значень прикметників; нездатність узгоджувати числівники і прикметники із іменниками; порушення морфологічного оформлення слів у реченні.

В статті розглядаються наукові погляди щодо особливостей усвоєння граматичних форм словоизменения у дітей старшого дошкільного віку. Вияснено механізм порушення процесу усвоєння граматичних форм, вікові особливості усвоєння дітей граматичних форм; причини змішування родових значень прикметників; нездатність узгоджувати числівники і прикметники з іменниками; порушення морфологічного оформлення слів в реченні.

The article considers scientific views on the peculiarities of learning grammatical forms of word change in older preschool children. The mechanism of violation of the process of assimilation of grammatical forms, age features of assimilation of children of grammatical forms are clarified; reasons for confusing generic meanings of adjectives; inability to match numerals and adjectives with nouns; violation of the morphological design of words in the sentence.

Ключові слова: *засвоєння граматичних форм, словозміна, порушення мовленнєвого розвитку, дошкільники з порушеннями мовлення.*

Ключевые слова: *усвоение граматических форм, словоизменение, нарушения речевого развития, дошкольники с нарушениями речи.*

Key words: *assimilation of grammatical forms, word change, speech development disorders, preschoolers with speech disorders.*

Постановка проблеми. Засвоєння граматичних форм дітьми старшого дошкільного віку забезпечує граматично правильне мовлення, яким вони користуються щодня. Порушений мовленнєвий розвиток часто призводить до труднощів у засвоєнні граматичних форм словозміни. Неправильне граматичне мовлення впливає на подальший розвиток дитини, ускладнює процес спілкування та навчання дітей грамоті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дошкільній педагогіці і психології дітей з типовим психофізичним розвитком були висвітлені такі питання даної теми: розглянуто передумови формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку (Н. Савінова, 2010, Ф. Сохин, 2005); вивчено мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років (А. Богуш, 2010). У дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку досліджено особливості розвитку лексико – граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення (О. Ласточкина, 2016); описано формування навичок словотворення (О. Дупіряк, 2021); вивчено мовленнєву готовність у дітей з тяжкими порушеннями мовлення (О. Белова, 2021) охарактеризовано система вправ на подолання мовленнєвих порушень (Л. Лопатіна, 2000); досліджено лексико-граматичне структурування мовленнєвих висловлювань (І. Григор'єва, І. Макаренко Т. Махукова, 2020).

Мета статті – теоретично дослідити і визначити особливості засвоєння граматичних форм у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно довідника української мови, словозміна – це творення одного і того ж слова різних синтаксичних форм. Словозміни бувають на основі категорії числа, роду, відмінків тощо. При словозміні лексичне значення не змінюється на відміну від словотворення. Словозміна іменника називається відмінами, а дієслів – дієвідмінами. Словозміна може відбуватися такими способами:

- *зміна закінчень* – афікси і постафікси, наприклад: йтиму, стола, митися;
- *зміна основи слова* – наприклад: стіл – стола;
- *зміна наголосу* – у деяких окремих випадках виконує ті ж самі функції, що і суфікс, наприклад: записати – записувати;
- *зміна суфікса чи префікса* – наприклад: найгарніший, написати, писати.
- *з'єднання слів що змінюються закінченням з прийменником* (приклад: на столі – на столах) *та з деякими словами, що виконують функцію формотворної морфемі* (більш гарний, менш гарний).

Чіткого розмежування між поняттями словозміни і словотворення досі не існує. У слов'янських мовах популярним є питання про створення форм доконаного і недоконаного виду дієслова. Мовознавці не можуть дійти до єдиної

думки: чи вважати типові пари, наприклад: бачити – побачити, казати – розказати, читати – прочитати, одним дієсловом чи похідними формами. Вчені виділяють більш вузький напрям словозміни–морфологічну словозміну. Морфологічна словозміна – це такий тип словозміни, коли самі способи перебувають у межах цього слова. Морфологічна словозміна розвинута в слов'янських мовах (українська, білоруська, словенська, польська, болгарська), латині, санскриті, дуже слабо проявляється в англійській мові [6, с. 536].

Культура мовлення – це правильне усне або писемне мовлення, вміння підбирати мовно-виражальні засоби, що спрямовані на задоволення мети в різних ситуаціях спілкування, це правила щодо використання мови в мовленнєвій практиці. Культура мови забезпечує належний рівень мовленнєвого спілкування, підвищує інтелектуальний, моральний рівень розвитку особистості. Культура мовлення полягає у логічності, лаконічності, різноманітності викладення своїх думок. Дитина починає засвоювати рідну мову, починаючи з немовлячого віку, а вивчати досконало в школі та протягом всього життя. Вченими доведено, що саме дошкільний вік є найкращим періодом для оволодіння системою рідної мови. Педагоги в дошкільних закладах зобов'язані розвивати усне мовлення, адже воно є передумовою засвоєння писемного мовлення в школі, сформувати поняття про культуру

мовленнєвого спілкування з яким вони будуть зустрічатися кожного дня. Спонукають і заохочують дитину до навчання граматично правильного мовлення саме комунікаційні дії з дорослим. Дорослий на своєму прикладі показує, якими граматичними формами можна користуватись, але робить це настільки легко, що дитини не виникає думки про складність цього процесу [2].

К. Крутій зазначала, що формування граматично правильного мовлення відбувається на базі пізнавального розвитку дитини. Дитина буде правильно користуватися граматичними формами словозміни, коли почне правильно розрізняти граматичні значення (значення роду, числа, відмінка, числа тощо) Періодом засвоєння дитячої граматики зазначається від 3 до 7 років [7, с. 23].

На думку А. Богуш, у дітей п'яти років завершується засвоєння граматичних форм, хоча в мовленні ще трапляються граматичні помилки, особливо це помітно у випадках чергування приголосних. Діти вміють без труднощів утворювати граматичні форми суфіксальним, префіксальним, способом. Діти розуміють і застосовують знання щодо утворення форм однини і множини (але роблять помилки в іменниках, які мають тільки одну форму однини або множини). Засвоюють наказовий спосіб дієслова, рід іменників та кличну форму, як спосіб звертання. У своєму мовленні використовують речення різного типу: прості з прямою мовою, склад-

носурядні із сполучниками і сполучними словами. Дошкільники активно вступають в діалог як зі старшими людьми, так із однолітками, підтримують розмову в межах ситуації, ведуть стимульований діалог на певну тему [3, с. 112].

Ф. Сохін стверджує, що саме в період від двох до п'яти років дитина володіє надзвичайним чуттям, що саме воно та інтенсивна розумова робота над мовою закладають засади для швидкого засвоєння граматичних форм. У той же час автор справедливо відзначає інтенсивний характер процесу засвоєння, стаючи противником теорії механічного і пасивного засвоєння рідної, в нашому випадку, української мови. Він переконаний, що лише один наслідувальний інстинкт без специфічного чуття фонетики й морфології слова був би зовсім безкорисним і не зміг би стати поштовхом до засвоєння мови [12, с. 54].

Наявність у дитини порушення мовленнєвого розвитку викликає специфічні труднощі, що уповільнюють процес засвоєння граматично правильного мовлення.

За дослідженнями Л. Лопатіної, діти старшого дошкільного віку із фонетичним недорозвитком мовлення успішно оволодівають навичками словозміни і словотворення. Оскільки в них не страждає слухова диференціація фонем, що є основною перешкодою до правильного опанування граматично правильного мовлення. У дітей з фонетичним недорозвитком мови відсутні структурні або морфемні аграматизми (неправильна зміна префіксів) [10].

Н. Савінова стверджує, що оволодіння граматичними категоріями проходить таким же чином, як і засвоєння звуків мовлення. Як і в одному так, і в другому випадку розвиток відбувається під впливом соціальних чинників, дотримується правил, які не можуть існувати лише зазначеними факторами [11].

О. Бєлова зазначає, що для швидшого засвоєння дитиною граматичного мовлення потрібно якомога більше часу оточувати її літературною українською мовою, тобто читання художньої літератури, правильна мова батьків і вихователя [2, с. 25].

За даними дослідження І. Григор'євої, І. Макаренко, Т. Махукової у дітей з алалією спостерігається повністю відсутність використання граматичних форм. В їхньому мовленні зустрічаються заміни слів, тобто одне слово має декілька значень (наприклад слово «спати» може означати слово «ліжко»). Спостерігається заміна слова мімікою і жестами (використовується скорочений варіант слова і доповнення мімікою і жестами) [4].

О. Ласточкіна зазначає, що при загальному недорозвитку мовлення засвоєння граматичної будови мовлення відбувається з більшими труднощами, ніж оволодіння активним та пасивним словником. Труднощі зумовлені тим, що система граматичної будови мови регламентується великою кількістю правил. Граматичні форми словозміни у дітей із загальним недорозвитком мовлення формуються, як правило у тій же послідовності, що і

в дітей з типовим мовленнєвим розвитком. Особливість оволодіння граматичної будови мовлення проявляється в дещо сповільненому темпі засвоєння, у непропорційному розвитку морфологічної і синтаксичної системи мовлення. У цих дітей присутні труднощі вибору граматичних засобів для самостійного мовлення [8].

Досліджуючи формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення В. Левицький з'ясував, що труднощі які виникають у дітей із загальним недорозвитком мовлення зумовлені тим, що граматичні значення більш абстрактні. Бідність словника проявляється у малій кількості слів узагальнюючого характеру, мають місце парафазії, діти змінюють слова неправильно. Усвідомлення та застосування граматичних форм дітьми із загальним недорозвитком мовлення III рівня визначається певними особливостями: недостатнє розмежування понять однини і множини іменників, прикметників та дієслів. Діти із загальним недорозвитком мовлення III рівня не розрізняють роди, використовують закінчення чоловічого та жіночого роду, стосовно прикметників середнього роду. Спостерігається недостатнє усвідомлення та розмежування дієслів чоловічого та жіночого роду саме в минулому часі. В дошкільників спостерігається явище заміни дієслів минулого часу дієсловами теперішнього, які не мають родової приналежності. В дітей присутні

труднощі з розрізненням дієслів dokonanoї і недokonanoї дії. Автор запевняє, що таким чином старші дошкільники із загальним недорозвитком мовлення III рівня мають знижену здатність отримувати та розрізняти значення лексико-граматичних одиниць мовлення, саме це не дозволяє правильно побудувати власне висловлювання [9].

Діти із загальним недорозвитком мовлення II рівня мають стійкі порушення у використанні граматичних засобів мови. У їхньому мовленні рідко зустрічаються форми словозміни. Діти змінюють слова за родами, числами і відмінками, дієслова за минулим і теперішнім часом, але здебільшого допускаються помилки. Виникають певні труднощі при узгодженні слів, зокрема іменників з прикметниками і дієсловами у роді числі і відмінку. Діти допускають помилок при словозміні на основі категорії числа у минулому часі жіночого і чоловічого роду. У старшому дошкільному віці відбувається диференціація деяких граматичних форм, але це розмежування не є стійким. У дітей IV рівня загального недорозвитку мовлення наявні помилки у використанні форм множини («дереви», «лисей», «побачили гнізди»). Притаманне плутання форм відмінків, особливо під час роботи із місцевим відмінком [1, с. 14-23].

Отже аналіз науково-теоретичної літератури показав, що встановлення граматично правильного мовлення у дітей з порушеннями мовлення – це складний та

довготривалий процес. Встановлено, що дітям з тяжкими порушеннями мовлення притаманне: нездатність до засвоєння навички словотворення; труднощі розрізнення і усвідомлення граматичних форм зокрема однини і множини іменників, дієслів, прикметників; порушення правил відміни; помилки словозміни: наявність різних змін афіксів, наявність нетипових словозмін; плутання родових значень прикметників; нездатність узгоджувати числівники і прикметники із іменниками; порушення морфологічного оформлення слів у реченні; неправильне розрізнення дієслів жіночого і чоловічого роду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова О. Мовленнєва готовність до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : СумДПУ імені А. С.Макаренка. 2021. № 3 (107). С. 3–11.
2. Белова О. Б. Спеціальна методика розвитку мовлення. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2018. 212 с.
3. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. 2-е видання. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
4. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна : близько 140 000 слів / за ред. Н. Ф. Клименко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.
5. Григор'єва І. О., Макаренко І. В. Махукова Т. В. Особливості лексико-граматичного структурування мовленнєвих висловлювань у дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (333). С. 1-3.
6. Крутій К. Л. Теорія і практика формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку. Дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ. 2005. 388с.
7. Ласточкіна О. В. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2016. № 6 (12). С. 119–125.
8. Левицький В. Е. До питання про формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні проблеми корекційної освіти* / за ред. В. М. Синьов, О. В. Гаврилова. Вид. VI. Вип. 1. Кам'янець-Подільський : Медобори –2006. 2015. № 5 (15). С. 1–12.
9. Лопатина Л. В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников. *Союз*. 2000. № 2 (15). С. 1–12.
10. Савінова Н. В. Теоретичні аспекти формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць 2011. Вип. 59. С. 139-145. №1 (6). С.1–10.
11. Сохин Ф. А. Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников. Москва : МПСИ, 2005. 224 с.